

MAJTÉNYI GYÖRGY

Az „új kultúrtörténet”-ről

Nyelvi fordulat – kritikai fordulat – kulturális fordulat

Az egyes korszakok uralkodó diskurzusai döntenek el, mikor mi számít egy adott közegben igaznak (tudományosnak); s a történészeknek mindig a hegemoniára törekvő beszéd módok közegében kell saját – e diskurzusoktól korántsem független – álláspontját megjelenítenie.¹ A historiográfiai iskolák születése és hanyatlása kapcsán mindenkor érdemes kitérni arra a kontextusra, amelyben az egyes irányzatokhoz kötődő jelentések megszülettek, hogy ti. miért éppen az adott kijelentés fogalmazódott meg a vizsgált közegben.² Az új kultúrtörténet megteremtése így szemléltethető azon a folyamaton keresztül, melynek során az amerikai történészek az *intellectual history*-nek tulajdonított korábbi tartalmakat kérdőjelezték meg.

Az *intellectual history* kifejezést magyarrá a szellemi élet történeteként, gondolkodástörténetként vagy intellektualista történetírásként fordítják.³ E magyarázatokból is következik, hogy a honi tudományos nyelvben nem létezik az amerikai irányzatnak pontosan megfeleltethető fogalom. A következőkben – az irányzat angolszász gyökereit érzékeltető – én az intellektualista történetírás fogalmát alkalmazom (az iskola francia elnevezése, *histoire intellectuelle* ugyancsak az angol eredetét követi). Az *intellectual history* elsősorban szellemi irányzatok történetével, társadalmi környezetükkel foglalkozik, különbözik így az eszmétörténetől (*history of ideas*), mely elsősorban a különböző iskolák teljesítményét, az egyes szerzők alkotásait vizsgálja, továbbá nem azonosítható a hagyományos értelemben vett művelődéstörténettel, kultúrtörténettel sem (*cultural history*).⁴

¹ Foucault, Michel: *A diskurzus rendje*. In: A fantasztikus könyvtár. Budapest, 1998.

² Magyarországon ezzel szemben jellegzetes az a történetírói attitűd, melyet az „általam ismert” vagy „nekem tetsző történeti irodalom olvasata” címkével illelhetnénk (a *Reading Foucault, Reading Ricour, Reading Hayden White* típusú munkák nyomán), amikor is a historikus mindentudó narrátorként válogat a historiográfia általa adaptálhatónak vélt megállapításai között, és koherens történetfilozófiai állításaira alapozva, „itt Foucault-nak igaza van”, „igazat adhatunk Hayden White”-nak típusú mondatokkal stb. építi fel saját érvelését, és győzködi olvasóját saját igazáról. A narratívum szerkezetét tekintve ez hasonló eljárás, mint amikor a történész a múlt „tényeit” a tudományos rekonstrukció objektivitásában bízva cselekményesíti, s szövi egységes, valójában újabb történetté.

³ Chartier, Roger: *A szellemi élet története vagy a szocio-kulturális történet*. A francia irányzatok. (Ford. Kiss László) *Történelmi Szemle*, 27. évf. (1984) 3. sz. 404–422.; LaCapra, Dominick: *A gondolkodástörténet újraértelmezése és a szövegolvasás*. In: Kisantal Tamás (szerk.): *Tudomány és művészet között*. (Ford. Hites Sándor) Budapest, 2003. 169–209.; Noiriél, Gerard: *A történetírás „válsága”. Elméletek, irányzatok és viták a történelemlről tudománnyá válásától napjainkig*. 4. fejezet. (ford.: Balázs Eszter) Budapest, 1996.

⁴ Szívós Erika: *Politikai tudattalan és porba hullt királyi fő, avagy az „új kultúrtörténet” csapdái*. *Sic itur ad astra*, XI. évf. (1999) 1. sz. (143–154.) 144.

Az intellektualista történetírás hagyományosan az amerikai szellemi mozgalmak története, az *american thought* jellegzetességeit elemezte. (Az amerikai társadalomtörténet 20. század eleji vállalkozásai – az európai előtörténettel való szakítás jegyében – ugyancsak az amerikai fejlődés sajátosságait vizsgálták.) Az 1960-as évektől jelentkező új társadalomtörténet (*new social history*) a korábban elhanyagolt társadalmi csoportok történetének feltárására törekedett a marxi elmélet, az angol és a francia történetírás nyomán. Egy találó megjegyzés szerint a konzervatív társadalomtörténészek ekkoriban éppoly számosan voltak, mint a republikánus népénekesek.⁵ Az új társadalomtörténészek a történelem „alulnézetből” megközelítés jegyében (*from the bottom up*) szemlélték és szemléltették a történelmet.⁶ Számos tanulmány született a munkások, a rabszolgák, a cselédek, a nők vagy a feketék történelméről.⁷ Az új típusú társadalomtörténet térhódítása hatással volt az intellektualista történetírás irányzatára; többen e területen is a társadalomtudományos elméletek adaptációját szorgalmazták,⁸ és ez alkalmat kínált az intellektualista történetírásnak tulajdonított korábbi tartalom újragondolására.

1980-ban Cornwellben rendeztek konferenciát az európai intellektualista történetírásról; a rendezvényt az amerikai iskola megújításának, a tárgy és a módszertan újragondolásának szentelték, a konferenciakötetet⁹ pedig az „új” intellektualista történetírás kézikönyvének szánták. Gérard Noiriel megállapítása szerint az irányzat formálódásának közvetlen oka az volt, hogy az itt megjelenő történészek többsége európai történelemmel foglalkozott, és közös fellépésükkel azokat a módszereket is védtek, amelyek, úgy tűnt, az amerikai történetírásból a társadalomtudományos elméletek hatására kiveszőben voltak.¹⁰ Közvetett céljuk pedig az lehetett, hogy ezáltal ők maguk és az általuk képviselt szemlélet is teret nyerjen az amerikai historiográfiában. Dominick LaCapra „programadónak” szánt esszéjében¹¹ az intellektualista történetírást „szövegek történeteként” értelmezte, s a narratívumok társadalmi környezetének vizsgálata helyett kontextuális értelmezésük mellett érvelt. E konferenciakötet szellemisége, konkrétan pedig az itt közölt egyik tanulmány kérdésfelvetése nyomán született az a megállapítás, hogy valójában „nyelvi fordulat” (*linguistic turn*) kezdődött az amerikai historiográfiában.¹² A fordulat megtörténtéről tudósító első szemlélő cikk 1987-ben az amerikai történészcéh hivatalos folyóiratában, az *American Historical Review*-ben jelent meg.¹³ A kifejezés használata gyorsan túlnőtt az intellektualista

⁵ Novick, Peter: *That Noble Dream. The „Objectivity Question” and the American Historical Profession*. Cambridge, 2. kiadás 1990. (első: 1988.) 440.

⁶ Brandt, Juliane: *Társadalomtörténet az Egyesült Államokban*. In: Bódy Zsombor–Ö. Kovács József (szerk.): *Bevezetés a társadalomtörténetbe. Hagyományok, irányzatok, módszerek*. Budapest, 2003. 153–166.; 153–154.

⁷ Appleby, Joyce–Hunt, Lynn–Jacob, Margareth: *Telling the Truth about History*. New York–London, 1995. 51.; 151.

⁸ Noiriel: *A történetírás „válsága”, 155.*

⁹ LaCapra, Dominick–Kaplan, Steven L. (ed.): *Modern European Intellectual History. Reappraisals and new perspectives*. Ithaca–London, 1982.

¹⁰ Noiriel nyilvánvalóan a társadalomtörténet perspektívájából tekintett e történetírók próbálkozásaira.

¹¹ LaCapra: *A gondolkodástörténet újraértelmezése*, 2003. 204.

¹² Az első a nyelvi fordulatról – még kérdőjellel tudósító – írás: Jay, Martin: *Should Intellectual History Take a Linguistic Turn? Reflections on the Habermas–Gadamer Debate*. In: *Modern European Intellectual History*. 86–110.

¹³ Toews, John E.: *Intellectual History after the Linguistic Turn: The Autonomy of Meaning and the Irreducibility of Experience*. *American Historical Review*, 92. évf. (1987) 4. vol. 879–907.

történetírás keretein, s az 1980-as évek végén már Európában is általánosan ismert volt.¹⁴ A nyelvi fordulat kapcsán a legtöbbet hivatkozott könyv – amit ennek nyomán a változás egyik elindítójának tartanak – Hayden White *Metahistory*-ja (1973);¹⁵ ebben White – voltaképpen az intellektualista történetírás hagyományaiból következően – a 19. századi történetírók és történetfilozófusok munkáit s az azokban megnyilvánuló elbeszélő formákat elemezte. A történészek műveire mint irodalmi alkotásokra tekintett, és az egyes munkákat a műfajok elméletén s a szövegek retorikai, tropikus és ideológiai felépítettségén keresztül jellemezte.¹⁶ A Hayden White köpönyegéből előbújó történészekben ennek nyomán tudatosult, hogy a történeti művek is poétikai cselekedet eredményeképpen születnek, valamint a történetírók munkáit is jellemzi az elbeszélés eredendő szubjektivitása; és e felismerés kétértelmű irányítóká továbbá útkereséseiket. A nyelv jelentésközpontú szerepének fölismérése az elméleti nyelvészet hatásának tudható be, s a historikusok irodalomelméleti munkák nyomán kezdték elemezni a történeti művek, források narratív szerkezetét. Az 1980-as évektől kezdődően jelentős hatással volt az amerikai történetírásra a francia mentalitás-történet (*histoire des mentalités*), s a historikusok Foucault hatására a diskurzusok – így a történetírói szövegek – szerepét hangsúlyozták a valóság formálásában.¹⁷

Az amerikai historiográfiában a változás kiváltó okaként emellett a nyugat-európai társadalomtörténetet s az ún. kritikai elméleteket nevezik meg. Miként Gérard Noiriel szellemesen megállapítja: míg a „nyelvi fordulat” alapvetően amerikai találmány, addig a „kritikai fordulat” „*made in France* termék”.¹⁸ Az *Annales* szerkesztői ugyanis 1988-ban, majd 1989-ben szerkesztőségi jegyzetben fordultak a történészvilághoz, melyben a társadalomtudományok körében tapasztalható elbizonytalanodás hatására új módszerek alkalmazását, egy interdiszciplináris módszertan megteremtését szorgalmazták. Az első felhívás címe nyomán szokás kritikai fordulatról beszélni.¹⁹ A kritikai elmélet adaptációja további lehetőséget kínált az amerikai történészek számára a historiográfia megújításához, mivel hivatkozási alapot biztosított a legkülönbözőbb elméletek meghonosításához. Az állandó mozgást, a megújulást jelző szókapcsolatok (az „új” jelző, a „másképp” határozószó, vagy az „újragondolás” és a „fordulat” főnevek gyakori alkalmazása) is mutatják, hogy az 1980–1990-es években a historiográfiában markánsan fogalmazódott meg a változás, a változtatás igénye. A törésvonalak és az időhatárok kijelölése azonban meglehetősen önkényes; van, aki például az amerikai történetírás 1960-as évektől történő alakulását egyetlen folyamatnak te-

¹⁴ Noiriel: *A történetírás „válsága”*, 150–154.

¹⁵ White, Hayden: *Metahistory: The Historical Imagination in Nineteenth Century Europe*. Baltimore, 1973.

¹⁶ LaCapra *Rethinking Intellectual History* című könyvében számos más elmélet adaptációjára is vállalkozott: *A poetics of Historiography: Hayden White's Tropics of Discourse.*; *Who rules metaphor? Paul Ricour's Theory of Discourse.*; *Habermas and the Grounding of Critical Theory.*; *Marxism and Intellectual History*. In: LaCapra, Dominick: *Rethinking Intellectual History. Tests, Contexts, Language*. Ithaca-London, 1994. 72–83.; 118–144.; 145–183.; 325–346.

¹⁷ Hunt, Lynn: *Introduction: History, Culture, and Text*. In: Hunt, Lynn (ed.): *The New Cultural History*. Berkeley–Los Angeles–London, 1989. 6–9.

¹⁸ Noiriel: *A történetírás „válsága”*, 149.

¹⁹ *Histoire et sciences sociales. Un tournant critique?* Annales E.S.C., 43. évf. (1988) 2. vol. 291–293.; *Histoire et sciences sociales: tentons l'expérience*. Annales E.S.C. 44. évf. (1989) 6. vol. 1317–1323. old. Lásd Czoch Gábor–Sonkoly Gábor: *Bevezető*. In: *Társadalomtörténet másképp. A francia társadalomtörténet új útjai a kilencvenes években*. Debrecen, 1995. 17.

kinti, s a divatos „fordulat” kifejezéssel élve hosszan tartó társadalmi-nyelvi fordulatról beszél (*sociolinguistic turn*).²⁰

Az új kultúrtörténetről

A „rég”i történetírói iskolák megújítása rendszerint valamely reprezentatív eseményhez kapcsolódik (egy konferenciához vagy egy reprezentatív kötethez); s az új irányzatok megteremtésének emellett fontos momentuma még az új elnevezés megalkotása, létrehozásuk verbális gesztusa. A historikusok ilyenkor rendszerint visszapillantanak a korábbi irányzatok történetére, evolúciójára – így határozva meg a „rég”i és az „új” különbségét. (E demonstratív esemény jellemző mozzanata lehet egy emblemikus személyiség felvonultatása. Hayden White például személyes megjelenésével vagy konferenciakötetbe adott tanulmányával számos irányzat megszületését szentesítette már.) 1987-ben a California Egyetemen a Francia Tanulmányok Központja szervezett konferenciát annak tiszteletére, hogy Roger Chartier a Berkeley-n tett egy hónapos látogatást, és ennek a rendezvénynek lett az eredménye az új irányzat (*new cultural history*) létrejöttét demonstráló kötet.²¹ (Az új kultúrtörténetnek tulajdonított tartalmak szoros kapcsolatot mutatnak Chartier-nek a Cornwell-i konferencián elmondott előadásával, melyben a társadalmi élet jelenségeire reflektáló kultúrtörténet mellett történelmi láncolatát.)²² A megalkotott elnevezés (új kultúrtörténet) egyfelől utalt az amerikai történetírás hagyományaitól való eltávolodásra, a gyökerekkel, az intellektualista történetírás iskolájával való szakításra, másfelől a „rég”i kultúrtörténettől (művelődéstörténettől) való különbözősége. Lynn Hunt a könyv bevezetőjében elsősorban az *Annales* körének hatását hangsúlyozta, s a franciaországi történetírásról adott áttekintést követően fogalmazta meg az új kultúrtörténet programját.²³ Nyilvánvaló, hogy az irányzat historiográfiai jelenlétét az előzmények bemutatásával, a viszonyítási és kapcsolódási pontok kijelölése révén lehetett tudatosítani. (Mégis, ha elfogadjuk az új történeteszek ama alapvetését, mely szerint a történetírói narratívum nem egyszerűen a valóság reprezentációja, a különböző irányzatok önreprezentációinak sem feltétlenül kell hitelt adnunk, mivel azok az egyes szerzők elméleti irányultságára adnak utólagos történelmi magyarázatot.) A programadó kötet összegzi a történetírást ért, tudományágon kívüli hatásokat, így többek között az elméleti nyelvészet, az irodalomelmélet vagy az antropológia befolyását.

Lényegi különbség az „új kultúrtörténet” és az „új” intellektualista történetírás között elsősorban a kutatás tárgyának megválasztásában tétélezhető. Clifford Geertz értelmező antropológiája nyomán a történeteszek a kultúra fogalmát kiterjesztették a populáris kultúra megnyilvánulásaira is. A kultúra e felfogás szerint öröklött jelképrendszer, jelentés-összefüggések sűrű hálózata, mely az egyénnek segít eligazodni a környező világban. A „sűrű leírás” módszere e jelek megfejtését, szövegszerű olvasását jelenti.²⁴ További eligazítást nyújt

²⁰ Jacob, Margaret C.: *Science Studies after Social Construction: The Turn toward the Comparative and the Global*. In: Bonell, Victoria E. – Hunt, Lynn (eds.): *Beyond the Cultural Turn. New Directions in the Study of Society and Culture*. Berkeley – Los Angeles – London, 1999. 5–6., 24–26.

²¹ Hunt: *The New Cultural History*. Berkeley – Los Angeles – London, 1989.

²² Chartier: *A szellemi élet története*, i. m. (Eredeti megjelenés: Chartier, Roger: *Intellectual History or Sociocultural History? The French Trajectories*. In: *Modern European Intellectual History*, i. m.

²³ Hunt: *Introduction*, i. m.

²⁴ Darnton, Robert: *Intellectual and Cultural History*. In: Kammen, Michael (ed.): *The Past Before Us*. Ithaca – London, 1980. 347–348.; Hunt: *The New Cultural History*, 10–16. Az új kultúrtörté-

az irányzat lényegét illetően az a kötet, amely egy újabb konferencia után ugyanebben a sorozatban, Lynn Hunt társszerkesztésében jelent meg, mely már a címében is fordulatot emleget: A kulturális fordulaton túl (*Beyond the Cultural Turn*). A könyv az amerikai társadalomtudományt ért új hatásokat térképezi fel, illetőleg ezeknek az elméleteknek a korábrinál tudatosabb adaptációját célozza. A kulturális fordulat a nyelvi fordulat továbbvitelét jelenti, a szövegelemzés módszereinek kiterjesztését a kultúra legkülönbözőbb jelenségeinek elemzésére.²⁵ Az új kultúrtörténet irányzata mára – az antropológiai szemlélet erőteljes térnyerése nyomán – szinte megkülönböztethetlenné vált az angolszász gyökerekkel rendelkező történeti antropológiától, noha egyes elméletek (irodalomelmélet, elméleti nyelvészet stb.) hatásai itt sokkal erőteljesebbnek mutatkoznak, és historiográfiai jelenlétének tudatosítását követően – miként az Annales iskolája az Egyesült Államokban – erőteljesen hatott a különböző nemzeti historiográfiák útkereséseire: viszonyítási ponttá vált a történetírásban.

Ha fentebb kitértem a társadalomtörténet marxista elkötelezettségére, akkor ugyancsak meg kell emlékezni az új kultúrtörténet baloldali liberális szemléletéről, történetírói programjáról. A deklarált cél ezúttal is egy demokratikus, pluralista, a különböző társadalmi csoportok igazságainak hangot adó historiográfia megteremtése (volt). A historikusok így azt hangsúlyozták, hogy korábban a nemzeti történelem értelmezése során az egyes szerzők az objektivitás eszményének a jegyében bizonyos szempontokat a többi fölé emeltek. A többség szempontjait az állami ideológia jegyében általános érvényűnek tekintették, és ezáltal bizonyos hangokat (egy csoportok történeteit) kizárták a történetírás kánonjából. Ezzel szemben a történetírás „objektivitását” az jelentheti, ha a historiográfia többféleképpen is képes reflektálni a múltra, mivel minden csoportnak saját történelme, másokéval szembeállítható történeti igazsága van. A történetírónak pedig vállalnia kell elfogultságait, és meg kell vallania szándékait az olvasó előtt.²⁶ Többen épp azt vetik az „új történészek” szemére, hogy nem egyszerűen szubjektív, hanem erősen részrehajló képeket festenek a történelemről. A munkáikat jellemző általános relativizmus nemcsak a konzervatív, de a marxista történészek ellenérzését is kiváltotta.)

Az a felismerés, hogy a történeti források szöveggént is elemezhetők, átformálta a történetírói szerepről vallott hagyományos elképzeléseket.²⁷ Az „új” történészek szerint, amikor a történettudósok azt hirdették, hogy mentesek az ideológiai kötöttségektől, és képesek arra, hogy a társadalmi valóságról „érdek nélkül”, „objektíven” írjanak, nem néztek szembe az elbeszélés alapvető relativizmusával.²⁸ A forrás megformálásának módja olyan jelentéseket hordoz, amelyekeken keresztül nemcsak egy adott kultúra, hanem az alkotó maga is megnyilatkozik. E jelentések és az ezeknek megfelelő/megfeleltethető értelmezési lehetőségek

neti elemzések kultúra fogalmának alapvető forrása a következő tanulmánygyűjtemény: Geertz, Clifford: *The Interpretation of Cultures*. New York, 1973., lásd különösen: 5–12., 89.

²⁵ 1994-ben *History and Sociology after the Linguistic Turn* címmel, majd 1996-ban *Studying Culture at the Linguistic Turn: History and Sociology* címmel szerveztek tudományos ülést, s ez utóbbi előadásait tartalmazza a *Beyond the Cultural Turn*. Első tematikus egysége a kultúra fogalmával foglalkozik; bevezetőjében a szerkesztők egymás mellett említi Hayden White-ot és Clifford Geertz-öt. (White utószava zárja kötetet.) 5–6., 24–26.

²⁶ Appleby–Hunt–Jacob: *Telling the Truth about History*, 254–261.

²⁷ White, Hayden: *Introduction: The Poetics of History*. In: *Metahistory*. 1–42. White művének hatásához lásd Appleby–Hunt–Jacob: *Telling the Truth about History*, 228–234.

²⁸ Biernacki, Richard: *Method and Metaphor after the New Cultural History*. In: Bonnell–Hunt (ed.): *Beyond the Cultural Turn*, 73., 83. Halttunen, Karen: *Cultural History and the Challenge of Narrativity*. In: Bonnell–Hunt: *Beyond the Cultural Turn*, 166–167.

számtalan, többek között kortól és befogadótól is függő, változó értelmű olvasatot tesznek lehetővé. A történelem nem törekedhet egységes és egyedül érvényes strukturalista elmélet, csak hipotetikus elemzési modell megalkotására. A történetírói stílusnak ezzel a felismeréssel kapcsolatos átalakulását jelzi, hogy a többes szám első személyű elbeszélési mód helyébe az egyes szám első személyű narráció, a korábban gyakorta egyes számban használt főnevek, „valóság”, „igazság” stb. helyébe ezek többes számú változata lépett. Az interpretáció során a történelem a politika- és a társadalomtudományok fogalmai helyett olyan kategóriákat kénytelen kölcsönözni – elsősorban az irodalomelmélettől és a nyelvészettől –, amelyek a történetinek tekintett narratíva poétikai értelmezését is lehetővé teszik. Így nyelvi jelekről beszél, s többek között a metafora és a szimbólum trópusainak leírására törekszik. Hayden White szerint a historikus alapvetően négyféle formában mondhatja el tárgyát a magyarázó stratégiának megfelelően: a románc, a komédia, a tragédia vagy a szatíra műfajában.²⁹

A történelem elsődleges feladata a forrás jelentésszerkezetének „megbontása”, elemzése. A *dekonstrukció* során az írónak nemcsak a szöveg szemantikailag értelmezhető síkjával kell állandó kapcsolatot tartania, hanem a szöveggel mint nyelvi valósággal is. Az a felismerés, hogy minden narráció már önmagában is szubjektív értelmezés, segítheti a történetírót egy *forráskritikus és önreflexív* írásmód megtalálásában.³⁰ És éppen ez az új kultúrtörténelem deklarált célja: újraolvasni és újraolvasztani a régi módszerekkel már elcsépelet forrásokat, hogy öntudatos formálóiá váljanak egy többszereplős és többszemponútú, az egyes narratívumokat magában foglaló metanarratívumnak. Ez a hatás a történetírásban – természetesen – a „személyes jellegűnek tekintett” források (művészeti alkotások, interjúk, naplók, levelek) divatját eredményezte.³¹

Tényszerűség és fikcionalitás

Magyarországon is sokat olvashatunk az unalomig magyarázott történelemfilozófusok elméleteiről, viszont szinte semmit az e teóriákat alkalmazó historikusok műveiről. Az alábbiakban empirikus kutatásokról számot adó munkákat ismertetek, melyek érzékeltetik, hogy a történetírás hagyományos feladatának s korábbi szerepének megkérdőjelezése nemcsak a stílus megváltozását, de egyes esetekben a műfaji korlátok szétfeszítését is eredményezte. Ennek sokat hivatkozott, klasszikus példája Simon Schama az Egyesült Államokban élő brit történelem, művészettörténelem *Dead Certainties* című könyve, mely két 18–19. századi eseményről és az ezeket körbevevő mítoszokról szól. Schama szándékosan megszegi a történetírás konvencióit, hagyományos bizonyítási eljárásait (filológiai ellenőrizhetőség, „tudományos” stílus stb.), jóllehet könyvét nem tudományos munkaként határozza meg: törté-

²⁹ Nemcsak a magyarázó stratégia lehet szerinte négyféle, hanem az érvelést, illetőleg az ideológiai vonatkoztatás módja is. Ezek a formalista, az organicista, a mechanisztikus és a kontextualista, illetőleg: az anarchista, a radikális, a konzervatív és a liberális. White: *Metahistory*, 7–31. Történeti-poétikai elemzésre alkalmasnak tartja az elméleti nyelvészet által meghatározott négy alapvető trópus is: a metaforát, a metonímiát, a szinekdochét és az iróniát.

³⁰ Haltunen: *Cultural History and the Challenge of Narrativity*, 177.

³¹ Annak ellenére is, hogy a posztmodern narrativitáselmélet a történettudományban – amint azt több szerző is hangsúlyozza – nagyobb hatással volt arra, ahogyan írunk arról, amit tanulmányozunk, mint arra, hogy mit tanulmányozunk. Haltunen: *Cultural History and the Challenge of Narrativity*, 178.

neteit történeti elbeszéléseknek (*historical novellas*) nevezi.³² Többben azonban műfaji korlátozások nélkül terjesztik ki a korábban tudományosnak deklarált történetírás határait a fikció, a fikcionalitás irányába – ezzel is jelezve a műfajhatárok elmosódását.

A többszólamúságra való törekvésnek, az egymással versengő értelmezések, diskurzusok bemutatásának mértékadó példája James Goodman *Stories Of Scottsboro* című munkája.³³ A szerző könyvében egy bírósági ügyet dolgoz fel. 1931-ben Alabamában – kilenc fekete fiataalt vádoltak meg két fehér nő megerőszkolásával. A kilenc *teenager* – a legfiatalabb tizenhárom, a legidősebb tizenkilenc éves volt – egy vonaton verekedésbe keveredett fehér fiatalokkal. Később az utasok közül két fehér lány azt vallotta, hogy a feketék megerőszkolták őket. A fehérekből álló bíróság első fokon halálra ítélte a vádlottakat. Az ítélet utóbb politikai ügygé, a nyilvánosság előtt az amerikai demokrácia megítélésének kérdésévé vált. A szerző ismerteti a bírósági ügy narratívumait s az azt követő évtizedes vita történetét, és ennek során különböző nézőpontokból beszéli el a történetet. Megismerhetjük az esetet a vádlottak, az áldozatok, valamint különböző társadalmi, etnikai és politikai csoportokhoz tartozók szempontjából. A „mi történt?” kérdésre Goodman több történettel válaszol, különböző emberek gondolatait ismerteti arról, hogy mi történhetett valójában, s ennek alapján az olvasó maga is szubjektív képet alkothat az eseményről, az okokról és a következményekről. Emellett Goodman érzékelteti (elismeri) saját szerepét is a történet megszerkesztésében, az események és a különböző történetek utólagos rekonstrukciójában.³⁴ Ismeretes Hayden White álláspontja a tragikus, modern történelmi események (mint például a holokauszt) korlátozott cselekményesítési lehetőségéről,³⁵ felvethető ugyanakkor az a kérdés, hogy etikai megfontolások nem korlátozzák-e szükségszerűen a hétköznapi emberek történeteit közvetítő történész „elbeszélői szabadságát”. Goodman e Scottsboro-i történet „plurális” elbeszélése során nyilván nem hangsúlyozhatta túl a könyvében színre lépő fehér déliek szempontjait, előítéleteit. Megkérdőjelezhető ennek kapcsán az is, hogy a történetírásnak valóban a többszólamúságra kell-e törekednie, s hogy egyáltalán képes lehet-e rá.)

³² Két, véletlenszerűen kapcsolódó történetet (mesét) fűz egymásba: James Wolfe tábornok hősi halálát a quebeci csatában 1759-ben és Dr. George Parkmannak a Harvard Medical College-ban 1849-ben történt meggyilkolását. A szerző könyvében regényírói eszközöket alkalmaz, több szálon futtatja a cselekményt, és narratorként különböző elbeszélők hangján szólal meg. Wolfe halálának történetét egy hétköznapi brit katona, szemtanú beszámolóján, családi levelezések töredékein, a festő, Benjamin West alkotásán (Wolfe tábornok halála, 1770), és a hősével szinte rögeszmésen azonosuló történész, Francis Parkman munkáján keresztül ábrázolja. Keveredik munkájában az események képzel, illetőleg – a hagyományos történeti dokumentáción alapuló – tudományos rekonstrukciója, s elbeszéléseinek hitelessége felől el is bizonytalanítja olvasóit. A már említett katonának a quebeci csatáról tudósító beszámolójáról például az utószóban árulja el, hogy azt valójában ő találta ki. Schama, Simon: *Dead Certainties*. (Unwarranted Speculations.) New York, 1991.

³³ Goodman, James: *Stories of Scottsboro*. New York, 1994.

³⁴ Amellett, hogy végigköveti az esetről tudósító történetek születését, alakulását, s hogy azok miképp kapcsolódtak különböző csoportokhoz, diskurzusokhoz, a szerző hangsúlyozza, hogy e történeteket ő maga szerkesztette a könyv megírása során egyetlen egészé, egy újabb történeté. (*Stories of Scottsboro*. XIII.) Jellemző, hogy a könyv az eset novellaszerű elbeszéléseivel indul, annak leírásával, ahogyan Goodman utólag elképzei az eseményeket, majd ama történeteknek a filológiailag ellenőrizhető (lábjegyzetelt) ismertetésével folytatódik, amelyek alapján képet alkothatunk, s amelyek alapján a szerző maga is képet alkotott az eseményekről.

³⁵ White Hayden: *A történelmi cselekményesítés és az igazság problémája*. In: Uő.: *A történelem terhe*. Budapest, 1997. 68–102.

Más szempontból, de ugyancsak a történetírás hagyományos eljárásainak szándékos megsértését jelenti Lynn Huntnek a francia forradalom történetéről írott „családragénye”.³⁶ A könyvben a szerző populáris műveket, ponyvákat és művészeti alkotásokat is elemez. A rendelkezésére álló adatokat, történeteket egy népszerű elmélet, Sigmund Freud fiúk és apák konfliktusáról szóló teóriájának felhasználásával szervezi újabb történetbe. Munkája így nem igazán illeszkedik ahhoz a történetírói hagyományhoz, mely a különböző társadalmi csoportok érdekkellentéből fakadó harcaként ábrázolta a forradalmat. Huntnek a *Totem és a tabu* nyomdokain haladó értelmezése szerint a francia forradalomban a testvérek (a nép) harcolt az apa (a király) ellen, Marie Antoinette pedig a „rossz anya” volt, aki magatartásával nagyban hozzájárult a fivérek haragjához, lázadásához. Hunt eljárása vélhetőleg azon a belátáson alapul, hogy a múltat a maga teljességében, a történetírói szándékoktól mentesen képtelenség rekonstruálni (egyformán önkényes így például a francia forradalom történetének marxi vagy freudi alapon történő rekonstrukciója³⁷). A felismerés hatására, hogy a múlt különböző szempontú rekonstrukciói között nincs lényegi különbség, Hunt nagyobb elbeszélői szabadságot engedélyez magának, mint a történetírók hagyományosan: könyvében nemcsak az adatok és a történetek, de a tudományos beszédmódok között is szabadon válogat.

E történeti munka és freudi családragény szerzője, Lynn Hunt tevékeny szerepet vállalt az „új kultúrtörténet” megalkotásában, jelenlétének tudatosításában; történészi munkássága emellett a historiográfia elméleti problémáival szembesülő (szembenező) történészek útkereséseit is példázza. Az alábbiakban közölt tanulmánya a francia forradalom történetének ugyancsak újszerű, a korábbi történetírói sémáktól mentes értelmezése. Elemzésében azt bizonyítja, hogy a pornográfiának sajátos funkciója, politikai szerepe volt a francia forradalom időszakában: a társadalmi indulatok kifejezőjévé vált. A pornográfia ilyen ábrázolása – azáltal, hogy a szerző tárgyát tágabb kontextusba, a politikai események „szövegkörnyezetébe” helyezi – metaforikus jelentést tulajdonít a látszólag legkevésbé sem metaforikus műveknek. A tanulmány szórakoztató olvasmány nyújt, és ezáltal azt is érzékelteti, hogy új távlatok nyílnak a történész előtt, ha kilép saját szűkebben értelmezett diszciplínájának keretei közül: több képzelőerővel és sokkal szabadabban szöheti történetét.

---

³⁶ Hunt, Lynn: *The Family Romance of the French Revolution*. London, 1992. A kötet címe Freud: *Familienroman der Neurotiker* című esszéjére utal, amit Otto Rank adott közre 1909-ben. (XIII.) A könyv elemző ismertetése: Szívós Erika: *Politikai tudattalan*, i. m.

³⁷ Egy korábbi tanulmányában Hunt a marxista értelmezések önkényességét bírálta: Hunt, Lynn: *Review essay: Penser la révolution française*. *History and Theory*, 20. (1981) nr. 3. 313–323.